

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№61
(19098)

2018 чылдың
май 24
четверг

Хүннүң үнери — 04:04
Ажары — 20:50
Хүн дурту — 16.46

Садар өртээ хостуг 12+

Сөөлгү коңга байырлалы

ДООЗУКЧУНУҢ ВАЛЬЗЫН ОЙНААН

Чоокта чаа-ла 2017-2018 өөредилге чылы эгелеп, чаштарында ак антиктерлиг, ак хөйлеңнерлиг, кара обкаларлыг уруглар, костюм, чүвүр эткеш, галстуктар шарыттыгандар хоорайның кудумчуларына өстүп чоруп турган ышкаш чүве-ле болгай. Оон бээр айлар, хонуктар уужуп эрте берген. Ам база бир өөредилге чылы доозулганы бо. Бүгүн чурттуң школа бүрүзүнде сөөлгү коңга байырлалы болуп турар. Шылгалдалар соонда төрөөн холазы, ынак башкылары-биле айырлашкаш, амыдыралдың каама оруунче баштайгы базымнар-ы кылып кириптерлер.

Кызыл хоорайның Чүргүй-оол Хокку аттыг 16 дугаар лицейинге база сөөлгү коңга байырлалы болган. Сөөлгү аның байырлыг чыскаалына ниитиле 516 өөреникчи болгаш ада-иелер, чылар чыскаалыпкаш турда, 9 "а" класстың башкызы Айсу Ооржак, 9 "б" класстың башкызы Юлия Доңгак чараш-кеттинген доозукчу өөреникчилерин тап алгаш, школадан байырлыг ала-биле үнүп келгеш чыскаалып-Бөлүк оолдар, уруглар доозукчунуң азын кончук чараш кылдыр ойнап эткеш, байырлалды улам чараш аян-чи кириген.

Байырлыг чыскаалга чүгле өөреник-тер, ада-иелер болгаш башкылар, а ТР-нің Өөредилге болгаш эр-яамызының, ТР-нің Тудуг болгаш талга-коммунал яамызының, Кызыл айның Төлээлекчилер хуралының, ал хоорайның мэриясының төлээ-аалдап келген. Олар боттарының ээнде доозукчуларга болгаш баш-арга, ада-иелерге байыр чедирип, ал-чымчак сөстөрни чугаалаан.

Алчыларның чылыг-чымчак күзөш-ериниң соонда школаның эге класс-никчилери база боттарының белет-илганы ыры, шүлүүн бараалгаткаш, укчуларга хол-биле кылган белек-терин болгаш шарларны тудускан. Оң соонда ук школаның директору ерт Борисович Дапылдай доозукчу-га болгаш ада-иелерге, башкыларга р чедирген. Чаа ажиттыгандар школа-чылын 11-ги класстың доозукчула-к, ынчалза-даа келир чаа өөредилге-нда 11-ги классчылар бар болуру

9-кукласчы Айдыс Иргит, 1-ги класчы Вероника Бойко.

билдингир. Чүге дээрге бо чылын 10 ду-гаар классты 46 өөреникчи дооскан. 9-ку классты 47 өөреникчи бо чылын доозуп турар. Директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы Валентина Чүлдүм эрткен өөредилге чылында шылгараан башкыларга хүндүлел бижиктерни бол-гаш кызыл кожааларны белекке берген.

Доозукчулар боттарының ээлчээнде школазынга, башкыларынга болгаш ада-иелеринге өөрүп четтиришкениң сөстөрүн чугаалааш, ыры, шүлүүн ба-

раалгаткан. Байырлалдың эң кол утка сиңген кезээ — 1-ги класстың доозукчузу Вероника Бойко болгаш 9 "б" класстың өөреникчизи Айдыс Иргит сөөлгү коңганы чаяр аас-кежиктиг болганнар. Байыр-лал доозулган. Кааң аяс ак-көк дээрже тайбыңның им-демдээ болур чүзүн-баазын өңнерлиг шарларны салып үндүрген.

Айдың ОНДАР.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруу.

Хүннүң медээлери

ИРБИШТЕРНИ ЧИЗЕЛЭЭН

Бүгү-делегейниң черлик бойдус камгалаар фондузунуң (WWF) эге-лээшкини-биле Россияның «Кызыл дептеринде» кирген ховар аң болур ирбиштиң база ооң кол чемижи бо-лур сибирь те-чуңмазын чылдың-на чижеглеп санап түңнөп турар.

Ирбиш Россияның үш субъектинде: Алтайда, Тывада, Бурятияда бар. Эрткен кыжын ирбиштиң турумчаан черлериниң 70 хуузу шынчилээн. Оларда 61 ирбиш, ооң иштинде 38 улуг аң, 23 бичи оолдары барын тодараткан.

МӨӨРЕЙНИ ТҮҢНЭЭН

ТР-нің Арга-арыг камгалаар күрүне комитеди «Арга-арыг — кол сонуургалывыс» деп уругларның чураан чуруктар мөөрейиниң регион чадазын түңнээн. Ону арга-арыг камгалаар албанның 80 чыл оюнга тураскааткан.

Мөөрейге киришкен 295 уругдан чүгле 12-зи тиелекчи болуп шылгараан. Тиелекчилерни назы-хар аайы-биле 4 бөлүккө чарып, бирден үшкү черге чедир шаңнап, хүндүлел бижиктерни, өртектиг шаңналдарны тыпсып, чигирзиг белек-тер-биле демдеглээн.

БЕЛЕН БАЙДАЛДА

Терроризмге удур Национал комитеттин даргазының бадылаан планынга дүүштүр ТР-нің опера-тивтиг штавының удуртулгазы-биле май 21-24 хүннеринде Кызыл хоорай девискээринге терроризмге удур тускай тактиктиг өөредилгени эрттирген.

Тыва Республиканың күүсекчи эр-ге-чагырга органнарының, Кызылдың мэриясының, федералдыг эрге-чагырга органнары-биле терроризмге удур демниг хөделиишкенин болган өөредилге үезинде үнелеп көргөн.

СМС-ДЫҢНАДЫГЛАР

Хамаатыларның банк картала-рында акшаларын соталыг телефон-нар таварыштыр смс-дыңнадыглар чорудупкаш, оорлап аппаар тава-рылгалар барын полиция ажилдак-чылары кичээндирип турар.

Оорлар смс-дыңнадыглар таварыш-тыр спам-рассылкаларны чорудуптарга, ол рассылкаларда тускай программалар абонентиниң киржилгези чокка кар-точкада акша-хөреңгини уштуп аппаар арганы берип турар. Ынчангаш спам-рассылкалыг смс-дыңнадыглар келзе, ону ажитпайн-даа дүрген-не чок кылып кааптарын сагындырган.

ЧАА ТӨЛЕВИРЛЕР

Россияның тудуг сайыдының дужаалын ёзуугаар май 26-дан эгелеп квартира болгаш коммунал ачы-ду-зазы дээш төлевирлерде чаартыл-ганы немээн.

Моон соңгаар хөй каът бажыңнарның чурттакчылары капиталдыг септелге дээш акша төлевес, а өске төлевирлерни пункт аайы-биле чүү дээш каш акша төлеп турарын тодазы-биле айтып каан болур.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

Чагыдылга-2018

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын»
солунну үезинде чагыдып
номчуңар!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
30 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
30 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

«Шын» солуннуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүн-чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывыс-ыйгырдывыс!

Тываның Баштыңының парлалга албанының медээлери

КАДЫКШЫЛДЫ, УЗУН НАЗЫННЫ КҮЗЭЭН

Россия Федерациязының камгалал сайыды, армияның генералы Сергей Шойгу майның 21-де төрүттүнгөн хүнүн демдеглээн. Ооң адынга дыка хөй байыр чедиришкinnerи келген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол база байырын чедирген.

«Бөгүн бистиң Сергей Күжүгетовичиниң төрүттүнгөн хүнү. Бүгү күш-ажылчы оруун ол Россияның дээди эрге-чагыргазына, чугула албан-дужаалдарга бараалгаткан. Баштай Күрүне тудуунга, оон Оңза байдалдар яамызынга, ам Камгалал яамызында. Ооң бүгүлө кылган ажылдары: күрүне структуразында, бажыңында мастерскаяда безин бодунуң холу-биле кылган чүүлдери кезээде дээди шынарның демдээнге төлөптүг болур. Ооң ады бренд апарган. Бир эвес Шойгу-

нуу болза, ол шынарлыг, быжыг, олчаан баар — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол демдеглээн. — Сергей Күжүгетович чеже-даа бачым, чай чок ажылдыг болза, биче төрээн чери, бодунуң ук-дөзү кезээде ооң сагыш-човаашкынында. Тывазыңга шыдаар шаа-биле дузалап, ону хайгаарап чоруур. Оңза байдалдар яамызының баазасы, Президентиниң кадет училищези база бистиң шериг кезээ дыка хөйү чугаалап турар. Ол чүс эвес, а муң ажыг ажылчын олуттар-дыр. Энерел сеткилдиг чаңгыс чер-чурттугларымның хөй санныг байыр чедиришкinnerинге каттыштым. Бистиң Өндүр Улуг Чаңгыс чер-чурттуууска ак орукту, быжыг кадыкшылды, ажыл-албанынга-даа чедишкinnerни, амыдырал-чуртталгазынга кежик-чолду, узун назылаарын күзедим».

ШАЛЫПЧЫ АЙ ЧОРУП ТУР

2018 чылдың май 15-тен июнь 15-ке чедир республика девискээринде өңчү-хөреңги үндүрүглерин чыыр талазы-биле шалыпчы айны чарлаан.

Тыва Республиканың Чазаның 2018 чылдың май 15-те №211-р айтышкынынга даянаш, Тыва Республиканың девискээринге 2018 чылдың май 15-тен июнь 15-ке чедир, кижилерден өңчү-хөреңги үндүрүг (эт-хөреңги, транспорт база чер үндүрүгleri) чыыр шалыпчы айны эрттирер.

Ындыг акцияны өңчү-хөреңги үндүрүглерден чедир кирбээн түннү база чыылданы көвүдөдир дээш, чылдың-на эрттирип турар. Үндүрүг органны-биле кады тус чер бот-башкарылга органны шалыпчы айның дургузунда чурттакчы чон ортузунга калбак тайылбыр ажылын

чорудуп, организацияларның удуртукчулары-биле ажылдап, суд приставтары, ОШАЧКИ албаннары-биле рейдирлерге үнүп, көжүп чоруур офистерни ажылга кириштирер.

Шалыпчы айны эрттиргеш, эт-хөреңги үндүрүгүнден чедир кирбээн үндүтү 4 хууга кызырар планныг.

2017 чылда шалыпчы ийи айны эрттирген, ооң түннелинде 43 млн. рубль чыгдыган. Хамаатыларның эт-хөреңги үндүрүг төлээринге сонуургалы чавыс болуп арттышаан.

Тыва Республиканың чурттакчыларын акцияга идепкейлиг киржип, үндүрүглеринерни төлөп алырынче кыйгырдывыс. Үндүрүглерни үе шаанда төлөвес болза, хөөлер база торгаалдарны немей санаарын сагындыраалыңар.

Часкы хүн чылды чөмгөрер

ТАРЫЛГА АЖЫЛДАРЫ ЭГЕЛЭЭН

ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының медээзи-биле алырга, бо чылын 31,03 муң га шөлге тарылганы чорудар. Ооң 6,43 муң газынга тараа культураларын, 21,4 муң газынга мал чиир культураларны, 3,2 муң га черге картофель болгаш ногаа культураларын тарыыр.

Республикада ниитизи-биле 4722 га шөлдү тарылгага белеткээн. 709,2 км хөмчээлдиг суггарылга арыктарын аштап арыглаан. 4523 га шөлдү суггарган. Шупту суггарылга системаларында сугну бадырган.

2018 чылдың май 21-ниң байдалы-биле алырга, 6335 гектарда тараа үрезиниң чаштырып, планын 98,4 хуу күүсеткен (2017 чылга деңнээрге, 4535 га хөй), ооң 6090 гектарында кызыл-тасы, 200 гектарда арбайны, 45 гада суланы тараан.

Таңдыда «Агрохолдинг Заря» КХН 4640 гектарда, М.А. Санниковтуң тараачын ажыл-агыйы 500, М.А. Боровиковтуң — 200, «Идегелдин чери» КБК 30 гектарда, Каа-Хем кожунуң көдээ ажил-агый техникуму 195 гектарда, Би-Хемниң «Туран» КХН — 350 га, А.Б. Тюлюштуң

ажыл-агыйы — 200 га, Чөөн-Хемчик кожун — 70 га, оон иштинде «Улаанбора» МУБ, Теве-Хая суурнуң чону 60 гектарда, Е.Х. Бирлейниң арат ажыл-агыйы 5 ганы, Чаа-Хөлде Г.Д. Олчамайның арат ажыл-агыйы 150 гектар шөлде тараан.

Малга элбек чөмчиг курларынын тургузары — көдээ ажил-агыйның бир кол уугланышкыны, ынчангаш мал чөмчиг культураларны тарыыр шөлдөрдүн хөмчээлин улгаттырган. Бо чылын ниитизи-биле 21,4 муң га черге мал чөмчиг культураларын, ооң 18 муң газынга чаңгыс чылдыг сугенни, а 3,3 газынга — хөй чылдыг сугенни тарып, оон 22,5 муң тонна сугенни кезип алып планныг.

Бо хүнге чедир тарылга ажылдарының планын 15,8 хуу күүседип, 3391 га черде мал чөмчиг культураларның үрезиниң чашкан. Би-Хем кожун — 840 га (23,4 %), Таңды — 480 га (5,2 %), Улуг-Хем — 1063 га (66,4 %), Кызыл кожун — 148 га (18,1 %), Каа-Хем кожун — 120 га (8,5 %), Чөөн-Хемчик — 160 га (22,2 %), Сүт-Хөл — 250 га (12,5 %), Чаа-Хөл — 80 га (29 %), Эрзин 10 га (3,8 %) тараан.

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол субботниги

Май 19-та, субботада, Кызылдың Южный микрорайонунда Ангар бульвары деп кудумчуга чорааш, солун-даа, сагыш-сеткилге өөрүнчүг-даа чүүлдерге таваржып, ооң херечизи болур аас-кежиктиг болдум.

Эртенгиңиң 9 шакта кырганава кижиге болганымда, оглум, кеннимниң уругларын алчып, огородунга ногаалар тарыжып бээр дээш, Ангар бульварының автобус доктаамынче далажып чоруп олур мен. Даштыгаар үнүп келиримге, чоңаада ыржым шыпшың турар кудумчуга дааш-шимээн-даа кедергей. Кызылдың №5 гимназиязының эге школазының чанында курут турган ажык шөлде бульдозерлер аай-дөдир чоруп, черни дескилээн, хөзүн сөөрткен «КамАЗтар» аай-дөдир шуушкан, ол шөлде дыка хөй кижилер хадыңнар, чадаң ыяштар тараан, чай чок-ла ажылдаан турлар. Эртип бар чыда, черле солун-сеткүүлге чүве бижиң чоруур журналист кижиниң сонуургаачал чаңы-биле тура дүштүм.

Ак уннуң чараш хадыңчыгаштар тарып турган аныяк эрлерден: «Эй, оолдар, Ангар бульварыңа чүнү кылырчыңар ол?» — деп сонуургап айтырдым. Ыяш тарып турган эрлерниң бирээзи хөндүрлүп келгеш: «Чүү дидиңер, угбай, машина-трактор даажыңга орта дыңнавайн бардым — дээш, менче көрнүп келзе-ле, Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол боду боорга, мырыңай аңгадап калдым. Эпчоксунган уум-биле дарганың холун тудуп, мендешпишаан, дегийт-ле: «Ангар бульварының чурттакчыларының мурнундан өөрүп четтирдис, Дарга» — деп чугааладым.

Шак мындыг ажылчын байдалда субботниктээн улус аразыңга Чазак Даргазыңа ужуражы бээр деп угаан-бодалымда-даа чок чораан ийин.

— Ангар бульварыңа чараш сесерлик кылыр дээш, Чазактың, Кызыл хоорайның мэриязының аылдакчылары мында келдирис. Кылган ажылды үнелеп,

Таарымчалыг хоорай хүрээлел

УДУРТУКЧУЛАР — ЧААГАЙЖЫДЫЛГАДА

ажы-төл тараан ыяштарны үрөс, сыкпас болза, эки-ле чүведир ийин — деп, Шолбан Валерьевич сагыш човаашкынын илереити.

Ооң чоогунга турган эжи: «Ангар бульварының 8 дугаар бажыңының чанынга уруглар ойнаар шөл база кылыр бис, 2018 чылда мэрияның чаагайжыдылга планында кирген — дээш, көрнүп келзе-ле, Кызыл хоорайның мэри Владислав Товариштаевич Ховалыг болду.

— Ой, экии, дарга! Улуг даргалар боттары баштааш, ажылдап турар, кандыг кончуг магаданчыг чоор. Силерни чаагайжыдылга бүдүрүлгезиниң ажылчыннары деп бодадым, буруулуг болдум — деп чугааладым.

Ажы-биле чугаалаарга, 1991 чылда күштүг, күчүлүг, ынак чуртувус ССРЭ буурап дүшкен соонда чон-биле бир деңге, бир баг ажылдап турган удуртукчуларны черле көрбээн мен. Ам 70 хар назынымда бир дугаар көргөш, өөрүп, магадап, улуг эрге-дужаалдыг аныяк удуртукчуларывыска чоргаарларымында аажок. Шак мындыг чон дээш шудургу ажылдап турар даргалар барда, Тыва Республикага эки өскерлишкinner болур-дур деп быжыг бүзүрелдиг апардым. Шынап-ла, ирик чудук-даа болза, каян-бир шагда аңдарлыр чүве ыйнаан. «Шаг шаа-биле турбас, чавылдак көгү-биле чытпас» деп тыва үлегер домакта чиге-ле сөглээн болгай.

ТР-ниң Чазаның, Кызыл хоорайның мэриязының удуртукчулары часкы ыяш тарылгазында, чаагайжыдылга ажылдарында бөдүүн чон-биле деңге киржи, аныяк-өскөнгө үлегер-чижек болуп турары дыка-ла өөрүнчүг болгаш мактаксанчыг-дыр. Экономиктиг кризис үезинде күрүнени удуртуп баштаары — эң берге, улуг харысалгалыг ажыл-дыр. «Тяжела ты, шапка Мономаха!» деп орус улустуң үлегер домаа бар. Дооразындан шүгүмчүлээри белең болбайн аан. Удуртукчуларның чымыштыг ажылын үнелеп, эки кылган чүүлдерин эскерип, бижиң, чырыдып турар болзувусса, олар-

ның хей-ады, сүлдөзү арат чонунга, төрээн чон-даа хөй, ажыктыг үүлө ажылдарны кылыры чугааладым.

Ангар бульварында чорук кайы хире оңгул-чин таарымча чок турганын болгай бис. 2017 чылдың күзүнүнде ол орукту дүн-дүң орай дүнеге чедир орут ажылдап тургаш, асфальт тротуарларны кылганы чонларга-даа, чадаг кижилер кончуг эки болду. Карактап турар, боттуг ажылдар ол жыл. Эрткен чылын Москва кудумчуларының тротуар асфальтылап, уруглар шөлү чаартып кылдылар. Ол Ангар бульварының 10 дугаар бажыңының чанында уру шөлүн база кылган, ажы амырап ойнап турлар ышка.

Бо хүннерде Кызыл районың мэриязының департаментизиниң, эргелелдери килдистериниң ажылдары Ангар бульвары тротуарларының чанынга чүнүштерни, №5 гимназия эге школазының чанында раш хадыңчыгаштарны тараан.

Хат, чаас-даа, соок-даа веин, каткы-хөглүг, найырап бир демниг аныяк ажылчыларның чаагайжыдылга алыны кылып турарын көрү магаданчың! Бо бүгү кижик чурттакчы чоннуң амыдыра эки болзун, ада-иелер ажы-те биле дыштаныр, ойнаар чер болзун дээш, кызып ажылдап турар эр хейлер-дир! Каш чадар эртерге, сыргаларлыг, аңырафаннырлыг хадыңчыгаш сагланнадыр өзүп кээр, бист уйнуктарывыс ол сесерлик ойнап хөглээрлер...

Бо бижээн чүүлүмнү улус орус шүлүкчү В. Маяковскийниң «Хорошо!» деп шүлүгүлелинде дараазында одуруглар-биле доозайн.

Кеди быжыг совет күрүне Көжээ, эрес чону турда, Хоорайлар сайзырап, Ховар чараш сесерликтер Сагланайнып, чөчөктөлөр...

Ольга САЛЧАН

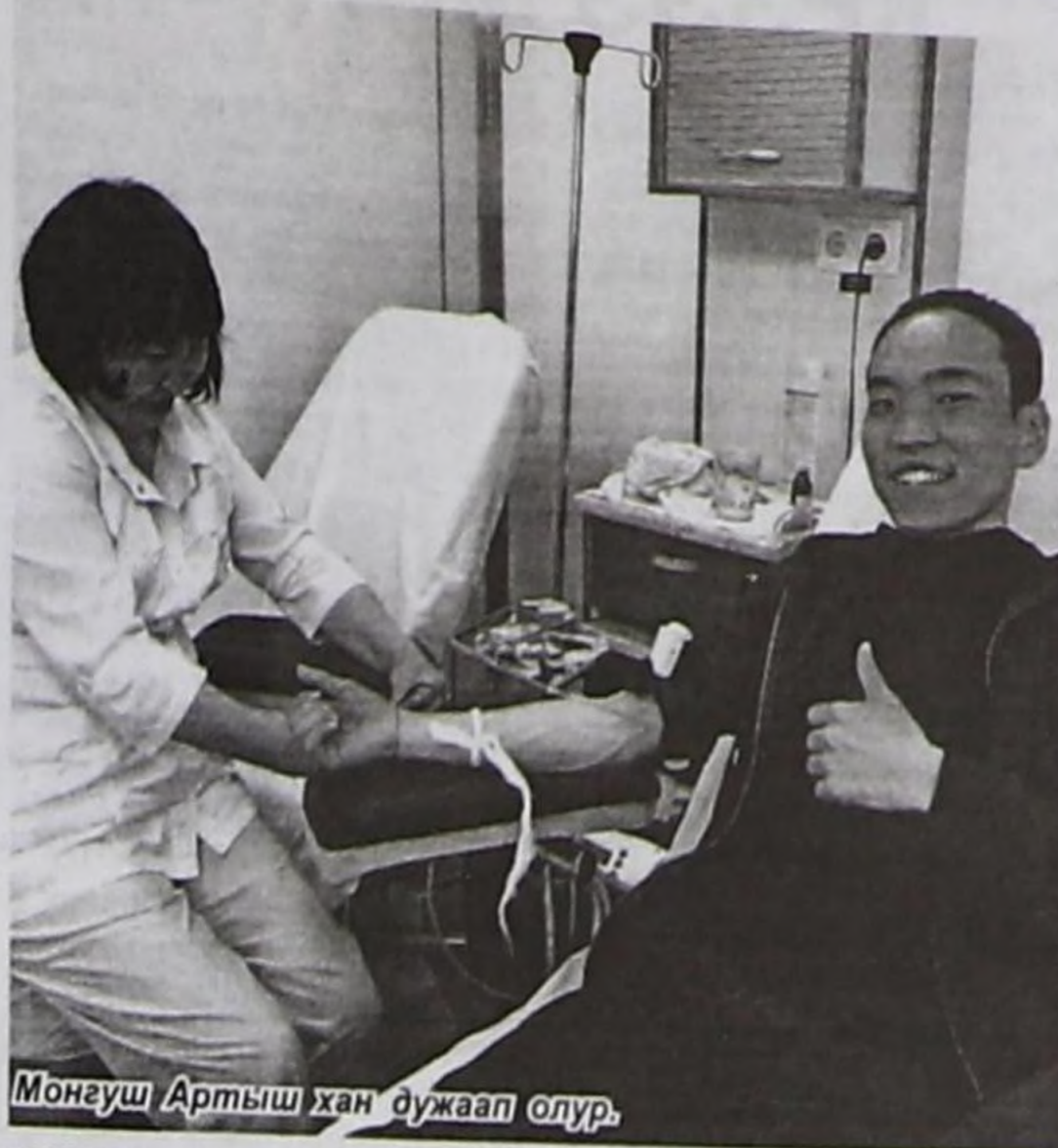
ТУРА-СОУУ КЫПТЫГЫП ЧОРУУР

Кызыл хоорайның төвүнде "Арбат" шөлүңгө яны-бүрү темаларлыг акциялар болганчок-ла болу бээр. Кайы-даа организацияның эрттирген акциязынга киржир кезек волонтержу аныяктар барын шагда-ла эскерген мен. Олар, Россияга волонтерлар чылы чарлаттынмаанда-ла, шагда-ла бо ажилды күзөлдү-биле кылып турганнар. Интернетте социал четкилерде-даа ол аныяктарның кылып турар буяныг үүлөзиниң дугайында бо-ла номчуур мен.

Олар чүгле флешмобтар-не кызыгаарланмайн, а дуза бергезин чонга дузалажып, аныг үүлени кылып турар. Чыгыр берген улуг назылыглар-күскү, чаксы үелерде дузала-п, кышкы үеде хериминиң иш-де харын эжип, бажыңының тин аштап арыглап, аарыг-ска хан херек апарган тавар-тада донорлап дээш санап-ар буяныг үүлөзи төнчү чок. дугайында "Вконтакте" социал четкиде <https://vk.com/tyva>. 17 медээлерден сонуургап, нуп болур.

Идепкейлиг аныяктарның азында өске эштеринден алдыг, карааның оду хып-уур аныяк оолду көргөш, ергиязы чаштап чоруур кижидур аа" деп магадап көөр. Кымың төрээш, кижизидип төлү ирги, кандыг иениң иениң сүдүн эеп өскөн ирги, өлөрдөн ылгалып чоруур ады чүдөл деп бодаар мен. бүрүзү мындыг дузааргак, сеткилдиг, тура-соруктуг амагалыг-ла чүве-дир ийин. идепкейжи аныяк оолдун Артыш Монгуш дээр. Ооң-е чугаалажып, сонуургаан арыгларымга харыларны аргалыг болдум.

Артыш Өвүр кожуунуң Хан-йты суурга Валентина Сю-ооловна Доңгак биле Юрий-оолович Монгуштуң сес-телүүнүң хеймери болуп-түнгөн. Авазы Валентина-юн-ооловна Доңгак Маадыр-еп херек демдээниң эдилек-и. Артыштың авазы, ачазы-үеде кайызы-даа бистиң

Монгуш Артыш хан дузаап олур.

аравыста чок.

– Дооскан эртемиңер, кылып чоруур ажилыңар дугайында чугаалап бээр силер бе, Артыш?

– Өвүр кожуунуң Ханда-гайты ортумаак школазын 2012 чылда дооскаш, Тываның күрүне университетиниң филология факультетинче кирип алгаш, 2016 чылда өөредилгемни чедиштинниг доозуп алдым. Амгы үеде Кызыл кожуунуң Көк-Тей ортумаак школазында англи дыл башкызы мен.

– "Тываның буяныг чүре-тиглериниң" дугайында чугаалап бээр силер бе? Кажан, кымнар, кандыг сорулгалыг тургусканыл?

– "Тываның буяныг чүре-тери" деп аныяктар шимчээш-ки дыка-ла уткалыг тургустун-ган. Бир-ле дугаарында Кызыл хоорайның оң талакы эринге хамааты өг-бүлениң бажыңы өрттенип каарга, оларга дуза кадар дээш, идик-хеп чыыр деп сорулгалыг акция эрттирген бис. Эгезинде чүгле 8 студент турду-вус. Амыдыралга берге байдалга таварышкан улуска, хоочуннар-га, хүндүлүг дыштанылгада на-зы-хары улагды берген улуска, инвалид ажи-төлге, өскүс арт-

кан бичии чаштарга, дуза кадары – бистиң кол сорулгавыс.

– Шаптараазыңнар турган боор аа?

– Ажилдап кириптеривиске, улуг шаптараазыңнар-даа тур-баан. Черле бичии бергедээш-

Волонтерлар огород суггарып турар.

киннер бар, ынчалза-даа сорулга күштүг болза, оларны ажил эртери белен.

Организациявыстың тускай чыгыр чери чок. Кыжын биске дыка берге-дир. Чыгып, хуралдаптар тускай черивис чок

болганындан аңгы-аңгы органи-зациялардан диленип кыштаар-дыр бис. Тускай чыгыр черлиг болзувусса, дыка-ла эки ийик.

– Организацияларда каш кижии барыл? Канчаар ажилдап турар ирги?

– Бистиң организацияда 150 аныяктар бар. Олар дээрге дээ-ди болгаш ортумаак өөредилге черлериниң сугрулдары, өөре-никчилер болгаш ажилдап турар аныяктар. Оларның аразында кандыг-даа кижии бар, ынчалза-даа бистиң сорулгавыс чаңгыс: буяныг үүлө кылбышаан, Тыва-высты сайзырадыр.

– Бо чоокку үеде чүнү план-нап турар силер? Чаңгыс черге чыгып алгаш, сүмележи, алыр-дыр силер бе?

– Ийе, шупту айтырыглар-ны хуралдааш, бир-дем-биле шиитпирлеп алыр бис. Уда-вас кожавыс Хакасияның идеп-кейлиг аныяктары-биле шуул-ган эрттирер деп планнап тур-рар бис. Билир боор силер, аныяктар аразында "Чаңгыс хемниң төлдери бис" деп Сибирь чергелиг төлевилел бар. Бо төлевилелге даянып алгаш, Аба-кан хоорайга май 19-та "Буяныг

төнчү чок.

– Кайыын, кымдан детким-че ап турар силер?

– Эң улуг дузаны бис ада-иевистен болгаш чоок улузу-вустан ап турар бис. Оон ыңай Тываның Спорт болгаш аныяк-тар херектериниң талазы-биле яамызындан деткимче улуг.

– 10 чыл болганда, Тываны канчаар көрүп турар силер?

– Россияның база бир эң-не сайзыраңгай регионнарының бирээзи кылдыр көөр-дүр мен.

– Чуртталгада кыйгыры-ңар?

– Тывавыстың сайзыралы.

– Силерниң бодалыңар-биле кижиниң аажы-чаңында эң-не багай үш чүүл:

– Артык сеткил, адааргак, чалгаа чорук.

– Эң-не чараш чүүлдер:

– Дузаарга, ажилгыры, бу-рунгаар көрүштүү, улугну улуг, бичени биче деп хүндүлөп би-лири.

– Тываны хөгжүдөр дизе...

– ...демниг болурга-ла чедер. "Демниг сааскан төве тудуп чиир" деп чиге-ле сөглөп каан-дыр ийин.

– Тываны кайы чурт ыш-каш сайзыраңгай болза деп бодаар-дыр силер?

– Тывамны кандыг-бир өске чурттарга черле дөмейлеп шы-давас-тыр мен. Чүге дээрге Тыва ышкаш каас-чараш, байлак, арыг агаарлыг оран чок деп санаар мен.

– Чуртталга силерге...

– Бурган башкының биске берген кайгамчыктыг белээ-дир.

– Бодуңарның немээр чүүлүңер бар боор аа?

– Бо 2018 чылды Россияда волонтерлар чылы кылдыр чар-лаан болгай. Ынчангаш кырган-чалы, бай-шырак, бөдүүн дээш кандыг-даа кижии бүрүзү оода бо чылдың иштинде бир катап буяныг херектен кылырын кыйгыра-дыр мен.

– Номчукчуларга чүнү кү-зээр силер?

– Амыдыралга таварышкан бергелерге черле торулбайн, са-лып алган сорулгаларын чедип алырын, бот-боттарын деткижи, өскелерниң чедиштинеринге өөрүп чоруурун күзээр-дир мен.

Айдың ОНДАР
чугаалашкан.

Хоочуннуң санал-оналы

КЫРЫ ШИМЧЭЭР, ХЫРНЫ ТОДАР...

Ак-Дуруг чону шаандан-ра ажил-агыжы, олут-ндын чокулус. Долгандыр-ыгарывыстың белдерин, туругларын көрүңер даан, ий-үш каът кылдыр кур-алып чоруй баргылаан-та-сумуннарны. Олынчан-ашина-техника деп чүве-р эвес. Чүгле хүүрек, ук, кускун-хаай-биле чер-ырып орда-ла, даң бажы-ара-хере, даш бажы сарыг-окар турда-ла, ажилдап-елей бээр, могап-шылап-п чүве чок.

истиң кырган-ачавыс-ай Чымбалдаевич Мон-Улуг-Хову, Чиңге-Ховунуң-деринче тараа суггарар-Кара-Дуругнуң баарын ке-ир хааржак-буга кылгаш, суг-ыдып турган. Оон улаштыр-аа болза ол буганы ажыглап-а. Ол дээш кырган-ачамның-лда Алдан-Маадыр аттыг-де тураскаалын тургускан

дээрзин Сайын-Белек Хура-ган-оол даайым сонуургадып-чугаалап олурганын дыңнаан-мен. Оон ыңай ол кырган-ачам-Дус-Дагдан ийи аътты коштап-алгаш, ийи аптара дег дусту ай-чыгы чоруп чорааш, чонга эккеп-үлээр турган.

Кырган-ачамның кылбас-тут-пас чүвези чок, тыва эзер чазап-турда, ол чоок-кавыда аңаа-быражыр кижии чок. Ырак черден-келген улус кырган-ачамның-эзери эки деп дыңнааш, эзерни-дөңмээниң кырынга салгаш, оңаар-дескээр часкап тургаш, шилип алырлар. Эзериниң арны-безин дыка чараш кып-кызыл, мал-маган дүрзүлүг мөңгүн ба-зыткыштарлыг.

Дириг амытаннарны чөвүрээ-ден, ыяштан чазап турда, мыры-ңай кайгамчык. Тостан хумуңнар, сыгыртаалар, чиңге хаак-биле-сүт шүүрээр шүүрлер кылып тур-

да бир онзагай. Кожавыс Черзи-Монгуш Хола-Салович кырган-ачам-биле аажок өңүктөр. Ооң-чазаан чүүлдерин бо-ла со-нуургап көөр, оон үлегер алыр. Чамдыкта: "Сээң мооңу Кы-зылга көргүзүп көрейн" — дээш-алгаш-даа баар.

Ак-Дуругнуң девискээри кай-гамчык байлак: аржаан суглуг, эм оъттарлыг, чугай даштыг, ак-сарыг, кара чонар-даштар, демир рудалары дээш оон-даа-өске. Суурувустуң девискээ-ринде даш көжээлер, хаяларда-янзы-бүрү чурумалдыг мал-маган, те-чуңма дүрзүлери дээш-чүнү чок дээр!

Улуг-Ховуга кукуруза аъттыг-кижи көзүлбес кылдыр өзүп тур-ган. Тарымал тоорук база дыка-эки өзүп үнер. Суур баарында-арыг кыдынга огород дыка эки-үнүп турган. Күзүн хамык ногаа-быжа бээрге, тергелиг аът-биле

ийи хонгаш-ла складче дажыыр.

Сөөлгү чылдарда, совхоз-апарганда, Улуг Ховунуң, Ооругнуң, Кара-Сугнуң, Ак-Хемниң тараалары кайгамчык-чаагай болуп турган, оларга "шынар демдээң" басып турган.

Алдын-сарыг тараа чалгып-турган ховуларывыс ажил-ишчи-эзлерин бо хүнге чедир мана-вышаан. Хоор сарыг комбайн-нарывыс ховуларын каапкан. Ынчангаш чонумга тараадан-тарааш, хаван-дагаадан азыраза-деп саналдап олур мен.

Ак-Дуругга Семис-оол акый-хаванны мырыңай туруп ал-бас, олуруп алган оран кылдыр-азырап чорду. Бир хаванның-оолдары 15-16 чедип турган. Хаван чылда ийи катап төрүүр-болгай. Ооругга дагаа оолдарын-Чозуту, Чанзын, Базыр сугнуң-өг-бүлелери азырап турду. Бир-кажаажыгашка-ла 50 дагаа оол-

дарын азыраар.

Сиген-ширбиилден кылып-тургаш, инек фермазындан тур-гусса. Ак-Дуругга инек фермазы-алдарлыг турду. Саанчыларын-га Кызыл Күрнаады, Олчаакай-Монгуш, Саня Ашак-оол, Ирина-Василь, Анай Сундуй дээш оон-даа өскелер ажилдап чораан. Кара-Сугнуң, Ак-Хаяның халас-чыдар байлаа — кайгамчыктыг-чугай-дажын өрттедип, чонга-садып-саарза.

Кара-Суг аржаанын база чыл-дан чылче чөп ажыглаар бол-за эки. Кайы-хамаанчок ээ чок-тургуспайн, корум-чурумну бол-гаш санитарлыг байдалды сагы-вышаан, ажыглаар ужурулг бис.

«Кыры шимчээр, хырны то-дар» дээр болгай. Ажилчын-олуттарны канчаар-даа тып ап-болур аргаы бар-дыр.

Чечек ХОМУШКУ.
Ак-Дуруг суур.

Совет Эвилелиниң Маадыры Ч.Н. Хомушкуну

КЕЗЭЭ МӨҢГЕДЕ ДАЙЫН

Майның 18-те Тес-Хем кожуунга канчаар-даа аажок улуг байырлал болган. Ол дээрже Совет Эвилелиниң Маадыры, тыва эки турачы, тес-хемчилерниң чоргааралы Чүргүй-оол Хомушкунуң 100 харлаанынга улуг байырлалды Берт-Даг сумузунга демдеглер эрттиргени-дир.

Март айдан тура берт-даг-жылар сумузу аштап-арыглап, чаартып, байырлалга уткуштур марафонну органиастап аажок-ла шыңгы белеткенгенер. Ол бүгү суурже кирип кээр-ле көскү – бажыңарны, херимнер-ни маңан ак-ак кылдыр агартыр чугайлаан, бажың бүрүзүнде кызыл тукчугаштарны аскан, культура одааның девискээрин чаарткан дээр хей-ле ажилдарны кылып чоруткан, езулуг-ла байырланчыг. Ол ышкаш суурнуң кыдында ажык шөлде кожууннуң сумуларының тиккен 9 ак өглеринде аалчыларны аштыг-чемниг уткуп хүлээп турган.

Байырлалды Ак-Бедик дааның эдээнде, Берт-Даг сумузуңуң эң-не хүндүткелдиг бедик черинде, Маадырның тураскаалдыг чевээнге байырлыг митинг-биле эгелээн. Аңаа Тываның Чазаан-дан, Дээди Хуралдан, кожууннар чагыргаларындан, хей-ниити организацияларындан төлээлер, школачылар база Чүргүй-оол Маадырның төрөлдери чылган.

Митингени кожуннуң сумуларының школаларының эң-не эки өөредилгелиг, патриотчу класстарының өөреникчилериниң чаңгыс аай формалыг, дең дески чыскаалы каастаан.

База бир онзагай солун чүүл – Маадырның 100 харлаанынга тураскааткан автомаңаашкынның

Леонид Кара-оол: "Маадырны сактып чоруул..."

киржикчилериниң ында келгени. Чүргүй-оол Маадырның төрээ чурту Хөндөленден үнген автомаңаашкынга "Дайынчы акы-дуңмалышкы" хей-ниити организациязының удуртулгазы-биле Дээди Хуралдың депутаттары, "Тыва эки турачыларның салгалы" хей-ниити организациязы, Афган, Чечен дайыннарының, Агаар-десант шерииниң хоочуннары, Тываның Херээженер эвилелиниң дээр өске-даа хей-ниити организацияларының төлээлери киришкени.

Байырлыг чыскаал "Дайынчы акы-дуңмалышкы" хей-ниити организациязының даргазы Сергей Шактарның Тес-Хем кожуннуң чагырга даргазы Толбан Самданга кандыг-даа шаптараазыннар чок Хөндөленден онча менди келгениниң дугайында рапорту-биле эгелээн.

Ниитизи-биле 7 командадан тургустунган санитар кыстар, дайынчылар, матростар кылдыр кеттинген школачылар курлавырда полковник С. Шактарга чыскаалга беленин илеткээнер.

ра-оол, ТР-ниң Адалар чөвүлелелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш, Афганистан хоочуннарының

Эрзинчилер чечек салыр ёзулалда.

тыштырган" дээр сестери-биле чылганнарның хей-аадын ол турган. Ол ышкаш Улуг-Хемде келген делегация база байырлалга киржип келгенинге өөрү чылыг-чымчак сестерни илереткенер.

Чүргүй-оол Намгаевичиниң оглу Иванның уруу Анжела Ивановна Чүргүй-оол төрөлдериң мурнундан байырлалдың организакчыларынга, берт-дагжыларга өөрү четтиргенин база кырган-ачазынга чоргаарланып чоруурун илереткен.

Байырлалдың бир кол кезээ — Маадырның чевээнге боодал чечектер салыр ёзулалга Чүргүй-оол Намгаевичиниң дөргүл-төрели, чылган аалчылар киришкен. Кажыдалдың минутагының соонда автомат дааштаашкынын кылган.

"Эрес-дидим чорук школазының" киржикчилери элээди-боолдар, кыстар дайынчы көргүзүлгери-биле чылганнарның сонургалын оттурган.

Ылаңгыя Самагалдайның №2 школазының "Сестры милосердия" команданың бичии командириниң рапорту дыка тода, дидим болгаш эрестиг болган.

Башкарыкчылар Маадырның допчу намдарын чылганнарга таныштырган соонда байыр чедиришкени, сактышкыннар эгелээн. ТР-ниң Дээди Хуралының даргазы Юрий Ка-

эвилелиниң даргазы Леонид Кара-оол дээр өскелер-даа бо байырлалга киржип келгенинге өөрү турарын, Маадырның дугайында чылыг-чымчак сестерни чугаалааннар. "Маадыр бисти дээрде көргөш, чоргаарланып тур боор. Маадырларны сактып чоруул. Чуртувусту камгалаар уjurлуг бис. Төрээн чуртунга ынак, патриотчу, демниг болуруңарны кыйгырып тур бис. Тайбың дээрни күзээр-дир бис..." дээр сестер үзүктел чок дыңналып турган.

Чүргүй-оол Маадыр-биле кады ажилдап, ол үеде ук совхозту директорлап чораан Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак, Тес-Хемниң хоочуну, Маадырның үежизи Хая-Маадыр Санаа Маадыр-биле чаңгыс үеде кады ажилдап чораанын, ооң бөдүүн, кижизиг, езулуг тыва кижиниң эң-не мөзүлүү дээрзин сактып чугаалааннар.

Тес-Хем кожуннуң бир көскү ажилдакчызы, хоочуну Биче-оол Сундуевич Шырап Чүргүй-оол Маадырның чөптүг, чончу чораанын сактып, тес-хемчилер ону кайы хире хүндүлөп турарынга чоргаарланып турарын чугаалааш: "Кезээ мөңгедэ дайын-

Танкистиң шлем бөргүн

чаа болбазын, уруг-дары тайбың чурттазын" дээр дыйның ынак сестерин са чугаалаан.

Тес-Хем кожуннуң Төлөкчилер хуралының даргазы дураа Хүлеровна Донгале кожуннуң өөредилгелелиниң даргазы Людмила Нидовна Хомушкуну Кызыл Чүргүй-оол Хомушкуну аттыг лицейниң коллективинге уңгайлыг музейиниң эге та кылдыр Чүргүй-оол Маадыр бөргүңгө дөмейлеп даар танкистиң шлем бөргүн бел сөңнээн.

Барыын-Хемчик кожун чагырыкчызы Альберт Хомушкуну: "Тес-хемчилерге, берт-жыларга Барыын-Хемчик изиг байыр! Маадырга дар! Бистиң Маадырвыс кожунну чоокшулаштырып

Автомаңаашкынның киржикчилери.

10 харлаанын демдеглэни

КАА ТУРБАЗЫН...

приотчу команда.

Чүгү-оол Маадырның дөргүл-төрөлдөрү.

Ырларла Чүгү-оол Маадыр Барыын-Хемчиктен, Кызыл дөргүл-төрөлдөрү келген. Оларның аразында Чүгү-оол Намгаевичинин уруу Хомушкуну, улуг угбазынын Валентина Монгуш, улуг Роза Чүгү-оол, эң улуг Сержинин аягы-төлү, уулу Хүндүлүг аалчылар келген. "Экиивеңер аягылар! Эң-не эргим теривис, Барыын-Хемчиктенден байыр тудуп теривис. Аргыжып, арала-алажып, харылзажып, үлүвүстү эдериштирип турар. Маадыр өгбөвис ол фронтка шыгарып, атып четкен болгай" — дээн Сержин Хомушкунуна чугаалаан.

Ырлыг митинг соонда улунуң культура одаанче турган. Аңаа республикадагы "Бистиң маадырыбыс" фестивалынын чыгышы, сам фестивалын. Фестивальга турган 14 чогаадыкчы тивтер киришкен. Саяанын бот-тывынгарынын солун көргүзүлгөрү сумунуң чурттагы чоранчаар-даа аажок улуг болган. Кожууннарның тивтери шуптузу дара-ногаан чаңгыс аайыг, көргүзүгү бүрүзү дамага дүүшкен, дыка-ла концерт болган. Ылаңгыя Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Куран арбанынын арынын көргүзүлгөрүн иеп болур. Чаа-Хөлдүн бөлүүнү аялга, ыры-деткен самчыларның изиг-изиг адыш чары-нары-биле уткуп тур-ууннарның хөй кезии

көргүзүүн "День победы" деп ыры-биле төндүргө, көркүлүк бут кырынга туруп алгаш, катый ырлажып турганнар.

Түңнелинде бирги чергениң лауреаттарына Чаа-Хөлдүн "Дайынның бир хуну" деп көргүзүү дээш 10 муң рубль-биле, ийги черни ак-довуракчылар алгаш, 8 муң рубль-биле, үшкүзүңгө ырак-кы Мөңгүн-Тайганың чогаадыкчы коллективни 6 муң рубль-биле шаңнаткан.

Бирги чергениң дипломантыларына Эрзин кожуунуң хоочуннары, 2-гизинге Барыын-Хемчиктин, 3-күзүңгө Бай-Тайга кожуун төлөптүг болганнар.

Чеди-Хөлдүн, Тес-Хемниң Куран арбанын хоочуннары, Каа-Хем, Эрзин, Танды кожууннар, Кызыл кожуунуң Черби, Кур-Чер сумулары аңгы-аңгы номинацияларга шаңналдары алганнар.

"Бистиң маадырыбыс" деп фестивал-биле чергелештир аът чарыжа база хүрешти организастан эрттирген. Байырлалды аныктарның дискотеказы база фейерверг-биле дооскан.

Совет Эвилелинин Маадыры, тыва эки турачы, барыын-хемчикчилериниң, тес-хемчилериниң чоргаарлары чаңгыс чер-чурттуу Чүгү-оол Намгаевич Хомушкунуң 100 харлаанын бедик деңгелге эрттирген.

Маадырның төрүттүнген хуну берт-дагжыларның чыл санында демдеглээр бир онзагай байырлалы апар дээрзинге чигзиниг чок. Берт-Даг суурга ол хунуң байырлалы Маадырның чырык ады ышкыш төгүлүг каян-даа уттундурбас артар.

Алдынай СОЯН.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

ЭР ХЕЙЛЕР, БЕРТ-ДАГЖЫЛАР!

Берт-дагжыларның чаңгыс суурга кады ажилдап, чурттап чорааны, Совет Эвилелинин Маадыры, эки турачы, танкист Чүгү-оол Намгаевич Хомушкунуң мугур 100 харлаан юбилейин эрттирер дээш белеткенип, дөстүмөй манап турган хуну — май 18.

Чүк-чүктен келген хүндүлүг аалчылар, Тываның Чазааның Дээди Хуралынын, кожууннарның төлээлери, Маадырның кады ажилдап чорааны эш-өөрү, оларның аягы-төлү, Барыын-Хемчик кожуунундан база төрөөн Хөндөлөң сумуздан, маргылдаа, мөөрейниң киржикчилери, национал театрывыстың артистери ... дээш кымнарны чок дээр боор! Чон-даа хөй болган.

Ынчанмаска канчаар дээр силер: республика чергелиг 3 улуг хемчег эртип турар болгай. Ол дээрге бирээде — Маадырывыстың 100 чылы, ийде — улуг Тиелелгениң 73 чылы (кожуун Тиелелге хуну чылдың-на Берт-Дага, майның 9-та демдеглээр чаңыл болган чүве), а үште — дайын ырларының болгаш танцының фестиваль-мөөрейи.

Оон аңгыда Чүгү-оол Намгаевичиниң 100 харынга тураскааткан хемчеглер республиканың өске-даа чурттагы черлеринге эрткенин билип алды-выс. Маадырның ады-биле адаан школа-лицей база тыттып келди.

"Берт-дагжылар аалчылары уткуп хүлээп алырынга эки белеткенгенер-дир" деп, эштеривис — бо совхозка директорлап чораан Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак, маңаа школага өөренип, башкылап чораан Биче-оол Сундучевич Шырап бистер — өөрүп чугаалажып ордуус. Өске-даа ужуражып чугаалашкан улузвустуң үнелели ындыг болду.

Олдээрге Тес-Хем кожуун база Берт-Даг суму чагыргаларының демниг аягы-дыр. Маңаа Тес-Хемниң сумуларының база Тыва Чазактың күженишкенин айтыры чугула. Оон ачызында хамык хемчеглер эки эрткен.

Маңаа мээң бодумнуң онзагайлап демдеглескэн чүүлдерим бар.

Олдээрге байырлалга белеткенип тургаш, чонумнуң, берт-дагжыларның суурун чараш кылдыр кылып, чаагайжыдып алганы! Эр хейлер!

Суму чагыргазының хүлээлгезин күөсөдип турар аныяк даргазы Айыраш Александрович Самбылдың, хоочун көдээ ажилгай болгаш Советтер ажилдакчызы, юбилейлиг хемчеглерниң организаакчызы Хая-Маадыр Делгеревич Санааның кызымак аягынын ачызында бажың бүрүзү чугайланып, аштанып арыгланып алган, кожуунуң деткимчези-биле кудумчуларын септеп, дескилээн, Ендан Вячеслав аттыг стадионну демир-биле херимнээш будаан, суурже кирер менди-чаагайын чараш хевирлиг кылган, Маадырның, Тыва эки турачыларның база Тываның бирги уждукчузу Ч.Кидиспейниң тураскаалдарын, субурганны чаарткан. Суурнуң кудумчуларын туктар-биле каастааны байырланчыг, чараш болду.

Байырлалдың хүндүлүг аалчыларының бирээзи Анай Балчырова Кара-оол биле "Шын" солунуң кол редактору Александр Шюон Тываның баштайгы уждукчузу Чооду Кидиспейниң тураскаалының чанында.

"Сөөлгү чылдарда Берт-Даг суурнуң аян-хевири өске суурлардан дорайтап, шала баксырап келген турган чүве, ам катап экижип турар-дыр" — деп, Ак-Эрик суур чурттуг бир эштиң өөрүп чугаалаанынга чөпшээрешпес аргажок болдум. Шынап-ла, хөй ажилды чон кылган болду.

Бо-ла бүгү кылып алган эки чүүлдерин берт-дагжылар камнап, үрегедейин улам быжыглап эдилээрин, суурун ам-даа сайзырадырын күзеп, чагыыр кижидир мен.

Ийде, чаңгыс чер-чурттуг, алдарлыг Маадырның мугур харын демдеглээр дээш, Берт-Дагың чонунуң демниг, эки сеткилдиг болганын өөрүшкү-биле демдеглесеп тур мен.

Бодунуң кылган ус-шевер кылыгларын потеряга эки сеткили биле дузаап берип, дузаламчы чыгган марафонга, хөй санныг суботниктерге, септелге ажилдарыңа чажам дивейн киржип келгенин бодаарымга, шагда, эки үеде, бистиң ада-иелеривистиң ажилчын, дузааргак, найыралга шынчы шынарлары көстүп келген ышкыш болду.

Суму чагыргазы биле Культура бажынының чанында делгем шөлде 9 улуг, чараш өглерни тес-хемчилер тип алган аалчыларын уткуп хүлээп ап турдулар. Суму бүрүзү өгнү тиккен, оон аңгыда кожуун чагыргазы боду, өөредилге болгаш культура эргелелдери база тус-тузунда өглүг болдулар.

Шагда маңаа бистиң, бичи оолдарның, чуңгулаар-хавааның баарынга херимнеп каан аажок улуг девискээрде столовая, картофель, ногаа шыгжаар, хлеб быжырап черлер, тараа, аш-чем, тудуг складтары, коржааның сады турганы, ажил-херээниң аайы-биле Маадырывыс маңаа хунуң-не кээп ажилдап турганы караамга көстүп турду.

Суурнуң чону бөдүүн, ажил-

чын, кижизиг даргазын, күдээ-зин, үлегерлиг аданы чүглө Маадыр деп адаар чүве. Дайын шөлүңгө көргүскөн маадырлыг чоруун Чүгү-оол Намгаевич маңаа, тайбың ишке, берт-дагжылар-биле кады хунуң-не уламчылап турганы ол деп санаар мен.

Мен бодум база институт соонда төрөөн суурумга келгеш, Маадырның (ынчан кадрлар килдизиниң даргазы) холунга кээп ажилдааным онзагай. Оон ачызында мен бо совхозка баштай механиктеп, оон соонда кол инженерлеп, совхоз директорунуң ора-лакчызы, төптүң база механизаторларның партия эге организациязының секретары болуп, Чүгү-оол Намгаевич-биле кады хөй ажилдап чордум.

Айыттыганын албан-езу-зунуң хемчеглери — Маадырның музейин көөрү, чевээңгө чечектер салыры, Самагалдай, Берт-Даг аразыңа чадаг чарыш, аът чарыжы саат чокка эрти, ырылар мөөрейи чырык өжүп, а мөге хүрежи хат күштелип, довурак-доозун дойлуп турбуже чон шыдамык, улуг сонугу-галдыг көрүп турдулар.

Үстүңдө адааным өглерге келген аалчыларын берт-дагжылар үзүктөл чокка ашкырып-чемгерип, аалчы езу-биле хүндүлөп, таныжып, Маадырның дугайында солун-солун хөөрөштилери ийин.

Хүреш үезинде кожуунуң даргалары (Т.С Самдан, Ч.Х Донгак) чапсар кылгаш-ла, чадаг чарыштың, аът чарыжының тилекчилерин, бо юбилейни эрттиреринге идепкейлиг киришкен эштерни үзүктөп-үзүктөп, хөйү-биле шаңнадылар. Оон-биле кады тиелээн аъттарның элери, 3-тен 8-ке кирген мөгөлери кожууннар чагырыкчыларының, оон иштинде Кызыл кожуунуң чагырыкчызы, чаңгыс чер-чурттууус Валентин Иванович Енданның тус-туста шаңнааны солун болду.

Хөй кижиде киржилгелиг мындыг чараш байырлалды берт-дагжылар эптиг, демниг организастан эрттиргенин өөрээш, бо чүүлдү бижий бердим. Херек кырында алырга, мен бо байырлалдың анаа-ла көрүкчүзү эвес, ону белеткээринге база шаам-биле киржип, Берт-Даг сумузуңуң чагыргазының тургусканы оргкомитетке арга-сүмемни кадып, байырлалды эрттиреринге херек акша-хөрөңгини чыгыжып, Маадырывыстың дугайында сактышкынарны солун-сеткүүлдерге үндүреринге дузамны көргүстүм.

А кол-ла чүве — бүдүн Тывада, ол туржук Совет Эвилелинде, Россияда ады үнген Маадырывыстың 100 чылын мээң чаңгыс чер-чурттугларым, берт-дагжылар республиканың яны-бүрү кожууннарындан келген чонунуң мурнунга төлөптүг, аныяк-өскөңгө өөредилгиг кылдыр эрттирдилер.

Чараш байырлал дээш бүгү-деге, чонумга четтирдим!

Кара-оол ЛАПЧАА,
күш — ажилдың хоочуну,
Берт-Даг чурттуг.

Акция чоруп тур

НОМНУ БУЯННЫГ ХОЛДАРЖЕ

Республиканың А.С. Пушкин аттыг национал библиотеказының чорудуп турар хемчеглеринин дугайында эрткен үелерде база солунга бижи, чырыдып турган бис. Чүге дээрге күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының хөй-ниити организациязының Кызыл хоорайда салбырының чанында «Хөгжүмчү» деп уран чүүл ансамбли библиотеканың номчулга залы-биле (Кочетов кудумчузу, 27) 5 чыл чедир сырый харылзаалыг ажилдап турар.

Номчулга залының эргелекчизи Чинчи Эрес-ооловна Ондар: «Үргүлчү акцияларга киржи, ук коллективтин чон ортузунга кылып турар ажылы, ылаңгыя аныктарга, ниити номчукчуларга ажык-тыг, солун дээрзин үнелеп, деткип турарывыс ол. Бистерниң аравыста колдуу башкылар, партия, совет органнарының төлээлери, культура ажилдакчылары бар болгаш «Школаже чыгдын», «Даштыкы дылды өөрөн», «Тыва дылды утпайн, хандыр өөрөн!», «Өскүс уругларга дузалаш!» дээн чергелиг социал акцияларга ыяап-ла киржир ужурлук бис».

Эрткен неделяның четверг, пятница хүннеринде парктын төвүнде фонтан чанында ажык шөлге «Номнарны буянныг холдарже» деп акцияны Чинчи Эрес-ооловна бодунуң чогаадыкчы чоруу-биле боттандырган. Ыңай-бээр көжер дээш ийикпе азы квартиразының шөлүн бичиiledип турар сагынгы-ты-

Акция үезинде.

вынгыр, культурлуг өг-бүлелер номнарын библиотекаже алыр кылдыр сүмелээрге, бир чыл хиреде чыып турган кижилер болду. Аразында үндүрген чылы эрги-даа болза, орус болгаш даштыкы классиканың янзы-бүрү томнары, словарьлыг айтыкчылар (справочниктер), аңчыларга азы огород, садчыларга тайылбырлыг номнарның кырынга «Тывахарылзааинформнуң» саарылгадан дүже берген 2017 (10-12), 2018 (1-4) янзы-бүрү чаа сеткүүлдерин

кончуг уткалыг цитаттарга таарыштыр чуруктар парлаан хуудустарны микрофонга чарлап, тайылбырлап тургаш, эрткен-дүшкен улуска, паркта кичээлдер, консультациялар эрттирип келген сургуулдарга халас үлеп, тараткан. Бир аныяк оол Джек Лондоннуң, А. Дюманың элээн каш номнарын шилип алгаш, халас берип турарынга бүзүревейн, бодалын илеретти.

— Бо чогаалдарны өөредилгемге

хереглел-даа, бодум сонуургал-даа раан мен. Хөй-ниитинин ном саңы дөгезин таптыг шөлзөн көөрүңге үе негеттинер. Ам дүне-хүндүс дүм бодум бажыңымга шөлзөн номчулга магалыг-дыр. Улуу-биле четтирдим-шын-на сеткилинден амырап чоруп

Бо акцияның база бир онзага республиканың төп ном саңының чылда грант-биле ойнадып алганын аайы-биле сөөлгү негелде эзү дериттинген библиомобильди ажы турары. Ооң-биле хоорайның өске булуңнарынче чедип, эзулуг оптик позитивтиг аныяк специалистер алын бедик деңгелге чедирер. А канчаар-даа ажылгап болур ышка. Стол, сандайдан эгелээш телевизор, ноутбук, микрофоннуң үн аппаратурадан кинопроекторга чедир мээң к четтиккенден аңгыда, кудумчудан нар делгээн стелажты сактып олур. Келир үеде шүлүкчү болукаан 9 к өөреникчи уруг тыва номнарда шүлү дугайында кайда бижип каанын айты (тыва номнар чок боорга), «Для девочки между нами женщинами» деп күүлдерни шилип алгаш, чем кылыр центилерин хереглээрин чугаалай-дыр.

— «Номнарның ажык-дуза хереглелер! Номнарга ынак болуп, деп чаа-ла 2 чыл болган социал школа кижикчилери болгаш бо чылын кел аныяк волонтерлар ында-мында чар кудумчуларже үлеп чоруп турду. Эргелекчи Чинчи Ондар планын аңдарын күүседип чорда, номчуур специалист Л. А. Ондар келген номчуларны билдире башкарып, чаа-чаагаларны ажылгап турары мактаксаң

Нина СЕРЕН

Хоочуннар эвилелинин кижиги
Кызыл хоорай

Улуг Петр I хаан 1720 чылдың февраль 28-те (чаа чыл санаашкыны-биле март 10-да) «Чингине регламентини азы Уставты» бодунуң чарлыгы-биле доктааткан. Ооң-биле Россияга архив херээн үндезилээн, шупту күрүне органнарынга документиер чыыр, кадагалаар архивариустун албан-дужаалын тургускан. Ол Устав езугаар күрүне органнары чугула документиерни чыып, оларны бүрүткөп, даңзылап, Россияның даштыкы херектер яамызының чанында Коллегияга дужаар ужурлук апарган.

1918 чылдың июнь 1-де Улус комиссарларының чөвүлели «РСФСР-ге архив херээн эде организастаарының болгаш төпчүдериин дугайында» декретти хүлээп алган. Бо документ езугаар архив херээн аайлап баштаар төп орган — Күрүнениң архив фондузу тургустунган. Архив херээн ынчаар организастааны, ону боттандырып чорударынга бөгүнге чедир улуг ужу-дүзалыг болуп арткан.

Россияның федералдыг архив албанының коллегиязының 2003 чылдың март 5-те шийтири-биле март 10-ну Россияның архив ажилдакчыларының хүнү кылдыр чарлаан.

2018 чыл күрүнениң архив ажилдакчыларынга онзагай чыл. «Россияның күрүнениң архив албанының 100 чылын байырлап эрттиреринин дугайында» Россия Федерациязының Президентизинин Чарлыгы 2017 чылдың июль 17-де үнген. Ынчангаш күрүнениң архив херээниң төөгүзүн шинчилээр, архивтиң ужу-дүзалын чонга тайылбырлаар, Россияның күрүнениң архив албанының 100 чылын байырлап эрттиреринин талазы-биле улуг ажилды чорудуп турар.

Тываның архивчилери Россияның архив албанының 100 чылын «Төөгүнү кады камгалап арттыраалыңар!» деп кыйгырыг-биле демдегледип эрттирип, республиканың, ооң кижилеринин төөгүзүнүн чаа-чаа арыннарын ажыдар, архив фондуларынга төөгү ужу-дүзалыг документиерни чыыр талазы-биле улуг ажилды чорудуп турар.

Чаа-Хөл кожуунуң архив килдизинге ажылдап тургаш, мээң бодумнуң чурттап эрткен үемде безин чүү хире улуг болушкуннар, өскерлишкуннар өскөнтөрзүн черимге болуп турганын, ол үеде бодум оларны шоолуг-ла ожаавайн чораанымны Чаа-Хөл кожуунуң албан черлеринин, бүдүрүлгелеринин, аңаа ажылдап турган кижилеринин документиерни-биле ажылдап тургаш билдим. Эрги чуруктардан Чаа-Хөл кандыг турганын, кижилер канчаар чурттап, ажылдап, ойнап-хөгелеп чораанын көрдүм. Бодум база архив ажилдакчы чораан болгаш, ооң келир үеде ажыктыын билип, «Төөгүнү кады камгалап арттыраалыңар!» деп акцияга идепкейлиг киржиринче чонумну кыйгырып тур мен.

Тывага архив албаны 1930 чылда июнь 23-те Эртеми комитетинин чанынга ажыттыгган. 1949 чылда Тыва Автономнуг областың 5 улуг районнар аразының архив килдистерин үндезилеттинген. Амгы үеде Тываның күрүнениң архив албаны компьютерден эгелээш депшилгениң өске-даа дериг-херекселдерлиг, интернет четкилиг хоорай, кожуун бүрүзүнде килдистерлиг.

Совет Эвилелинин Коммунист партиязының тергиделинин үезинде партия боду 1951 чылда тускай архивин аңгылап тургускан. 1991 чылда ол партия дүжүрге, ооң хамык архивин «партиялар болгаш хөй-ниити организациялары» деп килдис кылдыр регионнарның Төп күрүне архивтеринин шыгжамырынче дамчыткан.

АРХИВ – ТӨӨГҮНҮҢ КӨРҮНЧҮҮ

Архив ажилдакчыларының чугула сорулгалары — келир каш-каш чүс чылдарда эрте-төөгүге, депшилгеге, шинчилелдерге, экономикага, саң-хөөгө, спортка, культурага ажыктыг, үнелиг документиерни эмгелеп шыгжаары, фото-чуруктары арттыраары, бүдүрүлгениң, өөредилгениң, эмнелгениң, культураның, спорттун алдар-хавыялыг кижилеринин хуу архивтерин ажыдары, улуг культура-массалыг байырлалдарның видео-бижилгелерин шыгжаары дээш өске-даа.

Бо кол ажылдан аңгыда архив ажилдакчызы, хамаатыларның хуу социал-эргелерин бадыткаар документиер тыпчып бээрде, хөй үелерни чарыгдар. Чижээлээрге, беш чылда ажилдаан шалың тыварынга, дүргенне дизе, 4-5 шак херек. Тывылбайн туруп бээрге, ийи-үш-даа хүн дилээр. Амгы үеде пенсиялаар кижилеринин чамдык кезин 20-40 чыл ажылдаан болза, ынча чылдарның шалыңының документиерин тыпкаш, шыңзылга бижири апарган.

1992 чылда катап тургустунган Чаа-Хөл кожуунга бир дугаар ажыттыгган архив килдизинге эге фондуларны үндезилеп, 2011 чылга чедир ажылдаанымны мен маңаа кезек бижири көрей.

Чаа-Хөл кожуунга хамаарышкан албан черлеринин архивин 1941-1991 чылдарда, барык 50 чыл үе дургузунда Улуг-Хем районга бактаап турган. Улуг-Хемге ийи архив ажилдакчызының бирээзи үжен чыл хиреде бот-орулга-чарылгага турган. Ол үеде саң-хөө эки байдалдындан совхозтарның азы албан черлеринин архив документиерин керээ-биле аайлап, эмгелеп

каарга, акшаны шилчидип бээр, бир шалың оон үнер. Ийи кижиде болза, Чаа-Хөлдүн чамдык албан черлеринин архивин чедир эмгелеп четтикпейн турган.

Чижээ: Чаа-Хөл райпозу 1943 чылда, а оон рабкоопу 1961 чылда тургустунулаан. Чонну аш-чемден эгелээш, бүгү хереглелдерин кыш-чай дивейн хандырып, сайзыралга хөй үлүү кирип чораан албан черинин барык 60 ажыг чылдарда чыгынган архив документиеринин 80-85 хуузу чедир эмгелеттинмээн болган. Арткан 2176 хире документиерни алды ай үе иштинде эмгелеп, 315 үнелиг херектерни Төп архивке хынадып бадылаткаш, кожуунуң архивинге шыгжаан.

Архивке ажылдап эгелээш, совхозтарның хөй чылдарда чыгынган дужаалдарын эде салып, дугаарлааш, Төп архивке хынааш, совхозтарның ол-бо адырларындан шилип, үнелээрге, 15 дужаал арткан. Албан черлеринин колдуу экономика, саң-хөө, план, бухгалтерияга хамаарышкан херектер үнелелге артар боор чорду.

Кандыг-даа деңгелдин албан-дужаалдыг даргазы удуртканы албан черинин архивин бөлүктөр, килдистер аайы-биле чыл эгезинде четчелээрин, аайлаарын кичээнгейге алырын күзээр мен. Он азы он беш чыл четкен архив херектери кожуун азы хоорайның архив килдизинин шыгжамырынче акт-биле хүлээдирде, ТР-ниң Төп архивинге бадыладырда, херектер даңзызынга боду ат салганын хынап көөр. Черле ынчаш ол черге ажылдаан үезинин архивинче шыңгыы кичээнгейни салыры күзөңгич.

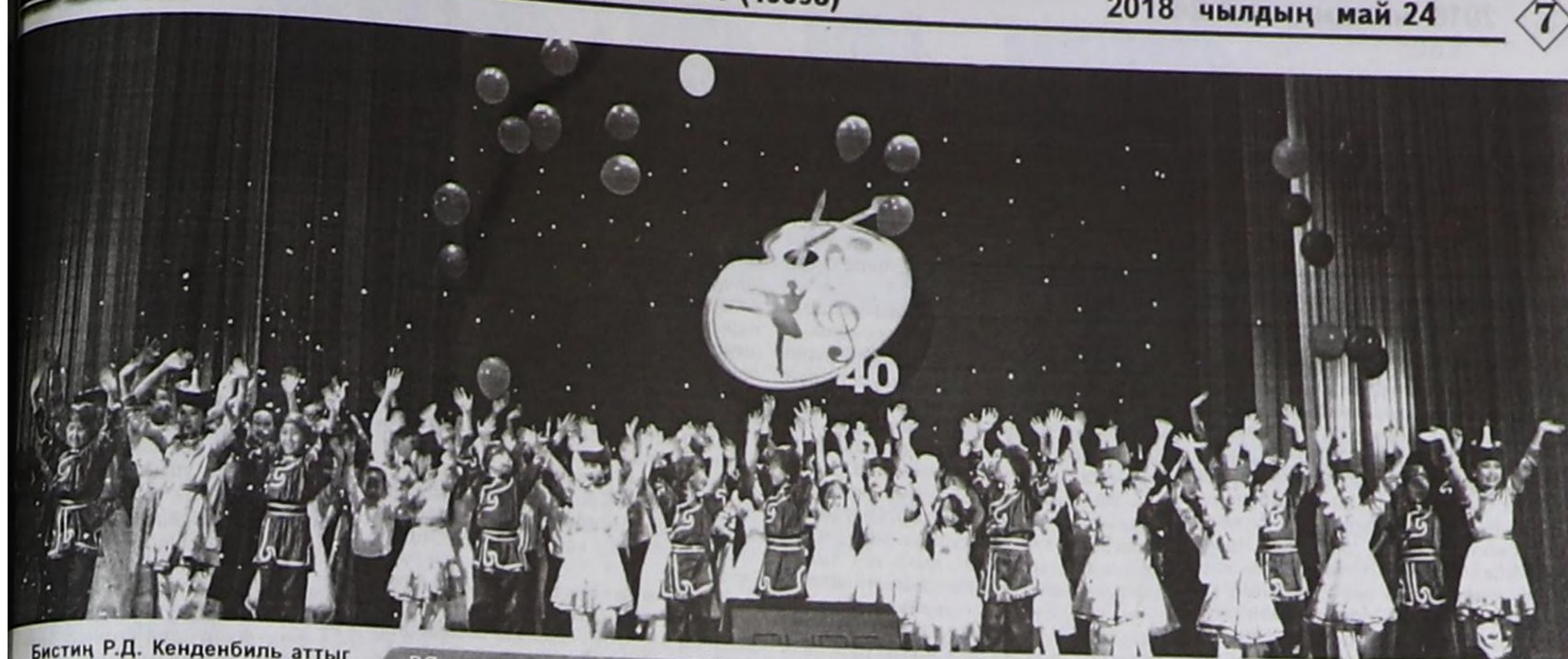
Сибирь Федералдыг архив ругта регионнарның архив ажилдакчыларының эрте-төөгүтиктиг конференциялары Кызылга ийи удаа эрткени база кожунарда архив килдистеринин эргелекчилери каш-даа кожу төвүнге ажыл-ишчи дуржу солчур чыыштарга киришкенивис, оларның ажыктыгы болза сонуурганчы уттундурбаан. Ылаңгыя Россияның Камгалап Сайыды, Россияның Маадыр Сергей Күжүгетович Шойгу ачазы, Тываның Төп архивинин хоочуну Күжүгет Сергеевич Шойгу өөнүн ишти-биле Москвага аалдап келгеш, колдуу отту биле чыып тургускан 7 том «Урянхай. Тыва дептер» деп номнарны байырлыг байдалга белекке сөңнээни сагыш-хөөн өөрүшкүлүг сактыышкын болуп арткан.

Амгы үеде Чаа-Хөл кожуунун архив килдизинин 40 фондузунда 3500 херектер база 10 ху архив фондулары бар. Эргелетчизинде ажылынга арга-дүлжүлгалыг Валентина Дашова Олчамай ажылдап турар.

Россияның архив албанының 100 чылын демдегледип эрттири турарын ажылгап, ажил-амыдыралы архив-биле холбашкан ажилдакчыларга белем заа ижинге ундарал чок чедилгенинерни күзеп, Россияның архив херээниң 100 чыл болган юбилейин таварыштыр байыр чедирип мөгөйдим. Архив ажилы хөгжүп, материал-техника үндезиннери быжыгып-ла турар болзун!

Дегут ДЕМЧИ

Тыва Республикасының архив ажилының алдары ажилдакчы

Бистиң Р.Д. Кенденбиль аттыг республиканың уран чүүл школазы тургустунгаш, 40 чыл болган. Чамдык доозукчуларывыс төрөөн школазында үре-түннелдиг бараан болуп ажилдап чоруурлар. Бо кайгамчык юбилейге тураскааткан байырлыг концерт май 11-де В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен.

Ону кожууннар чагыргаларының урукчулары болгаш специалистери, тура ажилдакчылары, кожууннарның чүүл школаларының бичии чашта-школавыстың аңгы-аңгы чылдарда урукчулары, школавыстың болгаш республиканың культуразының алдарыг хоочуннары, кожуун бүрүзүнден өөренип турар ажи-төлдүң ада-ери, хоорайывыстың чурттакчы хөгжүм-шии театрының залын чык-тур олурупкаш, канчаар-даа аажок сонуургал-биле көргөн. Бо 2017-2018 едилге чылының отчеттуг концерте бичии болгаш ортумак класстың урукчулары, уруглары шупту хаара туттунган. Школавыстың 40 харлаан юбилейинге чылының 1-ги, 2-ги каадынга улуг дел-елерни организаастаан бис. Театрның каадынга өөреникчилеривистиң 5 едилге чылының дургузунда хөгжүм чүүл болгаш чурулгага, танцы-а чедишкиннерин түңнээ стени, ол ышкаш школа музейин-өөреникчилеривистиң шаңнал-дарын, кубоктарын, медальдарын делгээ. Башкыларның болгаш арның солун-сеткүүлге чырыдып-ген ажилдарын база сонуургаткан. Чылының 2-ги каадынга 1986 чылдан чылга чедир өөренип дооскан арның тускай стенилерин дел-ылаңгыя чурулга салбырының

Уран чүүл школазының 40 чылы

КАЙГАМЧЫК СОЛУН КОНЦЕРТ

өөреникчилериниң холу-биле кылганы чонар-даштан сиилбээ ажилдарын, уран чурулганың, скульптуралар болгаш витраж (шил кырынга) чураан чуруктары, дүктен, чөөктен кылган ажилдарын келген көрүкчүлөр магадап ханмаан. Уругларның холдары-биле кылган эң тер-гийн ажилдарын концерттиң көрүкчүлери чарашынып үнелээш, боттарынга турас-каал кылдыр садып ап турганнар. Бо бүгү шынарлыг каас-чараш делгелгени РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, дээди категорияның башкызы, уран чүүл школазының директорунуң кижизидилге талазы-биле оралакчызы Галина Хулук-овна Кара-Сал организаастап кылган.

Өөреникчилеривистиң уран чүүлүн чүгле чер-чуртувустуң чону магадаан эвес, Россия, делегей чергелиг фести-вальдар болгаш мөөрейлер бадыткаан. Тывадан дашкаар чонну база магадаткан.

Юбилейге тураскааткан концерттиң чүгле бирги кезээ бо удаада танышты-райн. Бичии бөлүктүң өөреникчилериниң улуг чедишкиннерин ада-иелер чап-тап, магадаан. Ылаңгыя регионнар мөөрейиниң лауреады Сайлана Донгак биле Алеся Оюннуң фортепианога (баш-кызы Долаана Базыр), Бүгү-россияның лауреады Ай-Херел Хуурактың баянга (башкызы Отчугаш Сендажы) оларның кончуг нарын хөгжүм чогаалдарын профессионал ойнаанын көрүкчүлөр сонуургаан. Уран чүүл удуртукчузу Роланда Дуктуг-оол, концертмейстер Марина Лопсанның удуртулгазы-биле бичии класстарның ыры ансамблиниң

күүселдези, оларның кедип алган хептериниң чаражы, бичии солистер Сылдысмаа Көшкендей, Долаан Донгак оларның өткүт чараш үнү онза болган. Россияның болгаш Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Валерий Ондарның өөреникчизи Нам-зырай Монгуштуң соктаар хөгжүмге Дмитрий Кабалевскийниң «Галоп ко-медиян» деп хөгжүм чогаалын дыка-ла дыңнаштыг ойнаан. Намзырай Бүгү-Россия мөөрейиниң лауреады. Аңаа ада-иези, дөргүл-төрели чоргаарланып органы чугаажок. А Иохим Андерсенниң «Тарантелла» деп чараш чогаалын Бүгү-Россияның дипломантызы Чинчи Шунней (башкызы Алдынай Араптан, концертмейстер Долаана Базыр) езу-луг профессионал деңгелге ойнаарга, дыңнаксанчыг.

Школавыста хореография талазы-би-ле өөренип турарлар бо улуг концертке көрүкчүлөрниң сонуургалын чаалап ап, танцы-самга ээлгир, чиик шимченгирин көргүскен. Бичии класстың самчылары «Чайлаг» деп танцыны чараш тепкен-нер. ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, балетмейстер Андрей Хомушкунуң тургускан «Жок» деп молдав танцызы, Тывавыста ат-сураа диңмизден «Сайзана» ансамблдин күүселдези-биле «Алагатай» деп тыва танцы-сам кайгамчык чараш, көрүштүг болган. Ону ТР-ниң база Хакас Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчызы Вячес-лав Донгак тургускан.

Виолончелистер болгаш скрипачы-

лар ансамблиниң күүсеткен тааланчыг аялгалары көрүкчүнүң сеткил-хөңнүн доюлдурган. Мындыг нарын хөгжүм херекселдеринге бичии оолдар, уруг-ларны школавыста өөредип турары база бир чоргаарал. Бо ансамбльдерни Моол күрүнеден чалаттырган ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Ариянтуя Бат-Очир, концертмейстер Ма-рия Арасланова, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Амарсана Данзан, концертмейстер Менги Шөмбүл оларның тургусканы мактанчыг.

Лауреат, дипломант өөреникчи-леривис Алиса Ооржак, Владимир Се-рен-оол, Түмен-Байыр Тюлюш оларның талантызын кижиге магадаар. Оларның кайгамчыктыг башкылары Евгения Мон-гуш, Шончалай Куулар, Долаана Базыр. Олышкаш национал хөгжүм ансамблиниң удуртукчузу Октябрина Мортуй-оол.

Бо кайгамчык солун концертке Россия чергелиг «Көк куш» мөөрейиниң түңнелинче кирген «Эртин» бөлүктүң хөөмей-сыгыдын ак-көк экрандан чеже кижиге үнелеп көргөн, бо удаада ада-ие-лер база улуг сонуургал-биле магадап дыңнаан.

Солуннуң номчукчуларынга Р.Д. Кен-денбиль аттыг уран чүүл школазының са-лым-чаяанныг бичии артистериниң чам-дызын таныштырдым. Олар школаның интернадында чурттап, уран чүүлдүң бүгү хевирлеринге өөренип турарлар. Интернатта чурттап турар уругларывыска кожууннарның чагырга черлери юбилей таварыштыр суй белектерни тывыскан.

Школавыстың баштаар черинге, ди-ректорувус Анай-Хаак Демир-ооловна Балбан-оолга, директорнуң оралакчыла-ры Лилия Потаповна Дамбаага, Солангы Владимировна Монгушка, школаның бүгү коллективинге юбилей таварыштыр ба-йыр чедирип, школавыска ам-даа улуг-улуг чедишкиннерни күзедим.

Өөреникчилеривиске чоргааралывыс илередип, өөредилге чылын эки дооза-рын, ылаңгыя школаның ханазындан ужуп үнер тоску классчыларга чедиш-киннерни, ак орукту күзедим. Күзүн, чаа өөредилге чылында школавыстың 40 хар-лаан юбилейиниң организакчы хемче-лерин ам-даа уламчылап эрттирер бис.

Галина КАРА-САЛ,
директорнуң кижизидилге тала-зы-биле оралакчызы,
РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы.

2018 чылдың май 17-18 хүнеринде республиканың А.С. Пушкин аттыг национал библиотеказы «Библиотеканың келир үези» деп республика чергелиг бир дугаар шуулганын эрттиргенин онзагай болуушкун деп көрдүм. Чаа үениң негелдези-биле алырга, библиотека системазы үндезини-биле өскерлип, ажылы нарыыдап, аңгы-аңгы хевирлерже шилчип турар.

Библиотека ажилдакчылары каттыжып, шуулганга бир демниг киржи, байырлыг байдалга ажылын демдеглезен. Ооң ажылы үш кезектиг болган. Тыва республиканың культура сайыды Алдар Тамдын баштады ТР-ниң Дээди Хуралындан база Профэвилелдерден (Галина Сюрюн) тус-тус байыр чедирип, шаңналдарны тывыскан. Пушкин аттыг библиотеказының директору Ирина Эртинениң болгаш Новосибирск хоорайдан библиотека системазының эртем ажилдакчысы Сергей Баженовтиң илеткелдери онзагай болган. Ийи хүн дургузунда республиканың библиотека ажилдакчылары өөредигни ап, байырлап, арга-дуржулганын солчуп, чаа-чаа чүүлдерни шиңгээдип алганнар. Шуулганың ажылынга чогаалчылар, журналистер, ТКУ-нуң эртемден башкылары киришкен. Республикада көскү ажилдыг журналист, «Центр Азии» солунунун редактору Надежда Антуфьева «Азия Төвүнүн кижилери» деп чаа номунун 6-гы томун республика библиотекаларына халаска бээрин аазап, оларның фондузунга үлүг-хуузу кириштирип, кады демниг ажилдаарын күззэн.

Келир үениң библиотеказы азы библиотеканың келир үези кандыг бо-

Келир үениң библиотеказы

КОЛ ЧҮҮЛ – ОРАН-САВА АЙТЫРЫЫ

лур ужурлугул? Маңаа хамаарыштыр А.С. Пушкин библиотеказының директору Ирина Алексеевна ЭРТИНЕ-биле кыска интервью.

Корр. Тываның чогаалчылары ужуражылгалар эрттирип, силерниң биле сырый ажилдап турар болгай бис, Ирина Алексеевна. Кунгуртугунуң болгаш Мөңгүн-Тайганың библиотекалары кызымак ажилдап турар деп билдирис. Оларның оран-савазы эрги, тар-даа болза чалымас-тыр.

– Ийе, шынап-ла, бо хүннер библиоте-ка ажилдакчыларына солун болгаш онзагай эртип тур. Культура сайыды бистиң ажылывысты деткип, дыка хөй ажилдакчыларывыска шаңнал-макталдарны тывысты. Бистиң шугуму-вустан-даа шаңналдар хөй болган. Алена Кызыл-ооловна Сувак (Таңды), Арюна Баировна Кара-Сал (Кызыл кожуун), Биче-кыс Кызыл-ооловна Куулар (Чөөн-Хемчик), Урана Чупештеевна Моңгуш (Сүт-Хөлдүн Ишкин суур), Анай-Хаак Алдын-ооловна Доңгак (Ак-Довурак), Элла Сергеевна Сарыглар (Тес-Хем), Анай-Хаак Манзы-рыкчаевна Ооржак (Бай-Тайга), Саяна Валерьевна Тулуш (А.С. Пушкин библиотекасы), Любовь Валерьевна Самбу-кай (Тою) дээш ниитизи-биле 20 ажыг кижилерни шаңнаан бис. Кожууннарның көдээ черлеринден, школалар библиотекалары дээш шуулганга колдуу шупту келген болгаш ол бедик деңгелге эрткен. Бистерни мынчаар деткип турарына өөрүвес аргажок.

Кол чүүл оран-сава айтырыы болуп турары билдингир. Бистиң А.С. Пушкин библиотеказының оран-савазы амгы үеге дүүшпес, дериг-херекселивис эрги, а технологтуг айтырыглар амдыызында нарын. Чогул шуулганга хамаарыштыр алыр болза, сеткиливиске чедир сорулгаларывыс чугаалажып, чаа-чаа аргаларже шилчип, арга-дуржулга солчуушкунун кылдывыс.

База бир демдегеп каар чүүлүм, республикада библиотека ажилдакчыларының Ассоциациясы тургустунуп келгени. Чогаадыкчы эвилелдерни хаара тудуп, «төгерик столдар» чорудуп, ажылывыс улам калбарар деп билип турар мен.

Корр. Абаканның чаа библиотеканың магадап ханмас чордувус. Бистиң республикага чаа библиотекка тудуу болу бээрин дыка күзээр, манаар-дыр бис. Амгы үеге библиотекка ажылының угланышкыны янзы-бүрү апарган. Чүнү немеп болур силер, Ирина Алексеевна?

– Ийе, чүү-даа чүве үезинде чаартынып, сайырап, хөгжүүр. Бистиң бичии регионга чаа библиотека болу берзе, хемчеглер калбарар. Бөгүн безин чаа чүүлдер удаа-дараа көстүп турар. Номчулгалында англи дыл, пенсионерлерге компьютер өөренириниң талазы-биле ажил калбарган. Чоорту кылып, планнап турар чүүлдеривис удавас көстүп кээр.

Корр. Келир үениң библиотеказы деп чүл?

– Библиотека төптери чүгүлтүп келир чер эвес, а билиг-лин чаартып, сайырадып, мана чугаалажып, ажыктыг, солун кужуражылгалар эрттирер инфотөп болур. Мында интернет чет Ном садыгларындан чагыдыл кылып болур аргалар база бар.

Корр. Киров хоорайда чоо «Мобильдиг библиотека» тынган, Электроннуг номна калбарган. Чаңчылчаан хөй ажылы аңгы деп билип турар, библиотека системазы үндө биле чаарттынып, өскерлип ышкажыл?

– Кандыг-даа сайыраңгай чурарга-дуржулганындан көөрге, анну электроннуг номнар солуп шылаңгыя бичии уругларга номчурук каасталгазы, номчуурунга билин быжыктырарына, дылын радырынга чедимчелиг болуп аргар. Электроннуг номнар – инфодыңнадыглар болур. А анаа ном бодунуу-биле база онзагай болу-луг. Электроннуг-даа номнар, а номнар боттарыны-биле сайы чүү-даа чүве чедер-четпестиг, каан номнарны кижиле белен сакты болгаш ажыглаары-даа эптиг. Азында бистер бөдүүн чаа арга ажыглап турар бис. Номчукулганы чылдың-на өзүп турар, чүүлдер удаа-дараа көстүп кээп Бөгүнгү бирги улуг шуулганывыс-рип алганывыска өөрүп, келгенларывыска улуу-биле четтирген илеридип тур бис.

Лидия

Чогу

Кызыл

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Чеди-Хөл кожуунунуң Ак-Тал ортумак шко-лазын 1996 чылда дооскан Алена Кызыл-

ооловна БИЧЕТ-ООЛДУҢ адынга тывыскан AN 062109 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Компьютерная помощь

Диагностика и вызов на дом
Ремонтируем компьютеры и ноутбуки

Windows 7, 8, 10 - 500 р Программы от 300 р

Антивирусы - 500 р Драйвера от 200 р

Диагностика бесплатно

Недорого

8-923-550-1722

Тел. 8-923-550-1722 Кочетова 93, 3 этаж торг. дом "Лакомка"

скупка и продажа компьютеров и ноутбуков Работаю с 10 до 18 ч., без выходных

КУПЛЮ АВТО

по выгодной
цене.

Тел.

8-923-385-7007

КАРКАСНЫЕ ДОМА

Преимущества каркасного дома:

- Теплый
- Маленькие затраты на отопление
- Не надо ждать усадки
- Теплый пол
- Быстрое возведение
- «под ключ»

СТРОИМ: 4м 24м² 6м 36м² 6м 54м²

ДОМА 240 тыс. руб. 360 тыс. руб. 540 тыс. руб.

ПРИСТРОЙКИ

ГАРАЖИ

ОБЩЕЖИТИЯ

ТОРГОВЫЕ ПАВИЛЬОНЫ

УБИРАЕМ ВАШУ КРЫШУ И

НАДСТРАИВАЕМ 2 ЭТАЖ

ТАКЖЕ ОКНА, ДВЕРИ,

ФАСАДНЫЕ РАБОТЫ

МАТЕРИАЛ+РАБОТА

Сертифицированные ИП Монгуш Р.К. ОГРН 30817001

Компания «СтройМ

ул. Кочетова, 162/1 (возле м

8-923-555-77

АВТОУСЛУГИ до 3-х тонн, по городу и за пределы. Мебельная будка, цена договорная. Тел. 8-901-644-7009, 8-923-383-7359 ОГРН 316171900054579

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ на «КамАЗе». Гравий. Песок. Глина. Отсев. Щебень. Уголь. ОГРН 314171924100018 Тел. 8-923-266-18-88

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «ГАЗель-Некст». (термобудка, 2т.) по городу и за Саяны. Грузчики. Тел. 8-905920-2290 Андрей

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «Хино» (3 т., будка) по городу и за пределы. Есть грузчики. Тел. 8-923-263-3618, 8-983-593-4967

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: 4,8 т., 25 куб.м. Межгород. 1,5 т. по городу Плотников С.В. Тел. 8-923-265-9802, 8-983-368-5054

Бригада «Авырал». СТРОИМ ДОМА, БАНИ, гаражи, евро-ремонт, гипсокартон, панели, ламинат, заливаем фунда-менты. Качественно, в срок. Оплата по договоренности. Тел. 8-929-315-5748, 8-905-920-5748

БУРЕНИЕ СКВАЖИН на воду ОГРН 316171900058300 Рабо-таем круглый год 8-913-356-7502 Кредитование через АО ОТП Банк, АО «АльфаБанк»

БУРИМ СКВАЖИНЫ на воду. Выезд в районы. Т. 8-923-549-70-20 ОГРН 311171925600012

Вавилин ээтпээнде 12 сот-ток чер садып турар, 180мун рубльга. Харылзажыр тел. 8-923-268-8225, 8(39422)2-85-56

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: легковой фургон от 300 р., грузовик от 500 р. – ПЕРЕЕЗДЫ, ГРУЗЧИ-

КИ, длина борта до 5 метров. Тел. 8-923-264-0440

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: по горо-ду и районам. Грузчики. Тел. 8-929-316-4271

КУПЛЮ ЯПОНСКОЕ АВТО в любом состоянии, после ДТП, проблемные, неисправные. Viber, Whatsapp 8-913-445-3999

КХН Кызылдың чер өрүмнээр компаниязы КУДУКТАРНЫ КАЗЫП КЫЛЫП ТУРАР. Ко-жууннарже үнүп турар. Тел. 8-923-266-6104, 8-913-347-0005 ОГРН 311171925600012

Кызыл хоорайда Дружба 55-те дыштанып хонар Хостел ажилдап турар. Иштинде телевизор болгаш амгы үениң чымчак оруннаны бар. Пас-порттуг болур. Чаңгыс орунун өртээ – 400 рубль.

Харылзажыр телефону 8-923-262-6180.

Набираю группу монгольско-го языка. Тел. 8-923-543-9383

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

ОТДЕЛОЧНО-СТРОИТЕЛЬ-НЫЕ РАБОТЫ квартир, домов, офисов, магазинов, коттеджей «под ключ»! А так-же мн. др. Тел. 8-983-592-3559, 8-923-540-1301

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка портретов, фото-керамика, установка. Правый берег, пер. Саянский, 23. Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, ка-питалка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк

Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОР-ТИМЕНТЕ комплектация на дома, бани, гаражи (стены наружные и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша); по индивидуальным размерам. Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы. Тел: 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнел казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

Пиломатериалы хорошего качества в наличии и под заказ: Брус 18*15-6шт в кубе 7000р. 18*10-9шт 7000р. 18*0.40-21шт 7000р. 18*0.40 2 сорт - 21 шт 6000 18*0.30-28шт 7000р. 18*0.30 2 сорт - 28 шт 6000

Необрезные доски 24 5000р.

ПРОЖИЛИНА (херим 250р за штуку.

ВСЕХ МАТЕРИАЛ ДЛИН- 6.5метра.

ПРИНИМАЕМ ЗАКАЗЫ

ДОМ

Т. 8-933-314-94-74, 8-923-

28-20

Хуу чуртталга бажыны т

алырынга ЧЕР УЧАСТО

РЫН садып турар.

Тел: 8(39422) 5-00-52,

8923-669-1190

ХОЙ ДҮГҮН улуг өртө

хүлээп ап турар Мира

ГОРПО База РПС чанын

дугаарлыг газельдин сөө

доктаамы.

Тел. 8-923-540-5491

ЧЫЛГЫНЫҢ ХЫЛЫН (ч

кудуруктары) эки өртө

садып ап турар бис.

Тел: 8-913-343-6677.

(Төлевирлиг үндезинге пар

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 11343 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3701

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн – 2-01-35. Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш – 2-17-91. Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б. Оюн, С.С. Кужугет, А.А. Лагзы) – 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛИСТЕРИ: Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпур болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян), Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол, корр. А.Д.Б. Түлүш).

Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак). Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счот № 3010181050000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-лары болгаш массалыг коммуникация-лар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Респуб-лика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүткэн. Херечилелдиндугаары – ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлап (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның торларының бодалдары редакцияның туруж-дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары бот-өскө-даа фактылары, дыңнадыглары дээш автор-боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге – 11530, организацияларга – 31730 Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 3 парлаар ама. Номери парлалгаже дужааган: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00. Солун калбейн барганда, 3-14-94 телефоны дот-тот.